

**DÜNYADA ORTA GELİR TUZAĞI, TÜRKİYE’NİN ORTA GELİR TUZAĞINA
YAKALANMA NEDENLERİ VE ÇIKIŞI İÇİN ÖNERİLER**

*Middle Income Trap in the World, Reasons for Turkey's Being Caught in the Middle Income
Trap and Recommendations for Exit*

Songül AKYILDIZ¹

¹ Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Yusufeli Meslek Yüksekokulu, Maliye Bölümü, Artvin, Türkiye, songulakyildiz@artvin.edu.tr, orcid.org/0000-0001-6309-8269

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
13.12.2021
Kabul/Accepted:
08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1036031

Anahtar Kelimeler

Orta Gelir Tuzağı, Türkiye
Ekonomisi, Kişi Başı Gelir.

Keywords

Middle-Income Trap,
Turkish Economy, Per
Capita Income.

ÖZ

Orta gelir seviyesinde yer alan Türkiye ekonomisi, 1955 yılında alt-orta gelir grubuna yükselmiş ve 50 yıl boyunca bu grupta yer almıştır. Yıllar içinde birçok yönden gelişme gösteren Türkiye ekonomisinde 2005 yılında bir kırılma meydana gelmiş ve kişi başı gelir açısından incelendiğinde üst orta gelir seviyesine yükseldiği görülmüştür. Özellikle bu yükselme sonrasında Türkiye'nin yüksek gelirli ülkelerin kişi başı gelir düzeyine ulaşım ulaşılamayacağı tartışma konusu olmuştur. Yıllar itibarıyla incelendiğinde dünya ekonomisindeki gelişmelere bağlı olarak 2012 yılından sonra Türkiye ekonomisinde büyüme performansının yavaşlamaya başlaması, orta gelir tuzağı yönündeki problemlerin güncel konular arasında yer almasına neden olmuştur. Dolayısıyla orta gelir tuzağına yakalanmadan yüksek gelirli ülkeler grubuna yükselen ülkeler ile üst-orta gelir grubundan yüksek gelirli ülkeler grubuna yükselen ülkelerin bu başarıyı nasıl sağladıkları, Türkiye ekonomisi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinin orta gelir tuzağı riski altında olup olmadığı bir takım sosyal ve ekonomik veriler ışığında incelenecek, orta gelir tuzağı riskinden sakınmak için bazı stratejiler açıklanacaktır.

ABSTRACT

The Turkish economy, which is at the middle-income level, rose to the lower-middle income group in 1955 and was in this group for 50 years. The Turkish economy, which has developed in many ways over the years, a break occurred in 2005 and when it was analyzed in terms of per capita income, it was seen that it rose to the upper middle-income level. Especially after this increase, it has been a matter of debate whether Turkey can reach the per capita income level of high-income countries. When examined over the years, the slowdown in the growth performance of the Turkish economy after 2012, depending on the developments in the world economy, caused the problems in the direction of the middle-income trap to be among the current issues. Therefore, it is of great importance for the Turkish economy how achieved this success the countries that rose to the high-income group without being caught in the middle-income trap and the countries that rose from the upper-middle-income group to the high-income group. In this context, whether the Turkish economy is at risk of middle-income trap will be examined in the light of some social and economic data and some strategies will be explained to avoid to avoid middle income trap risk will be explained.

Atıf/Citation: Akyıldız, S. (2022). Dünyada Orta Gelir Tuzağı, Türkiye'nin Orta Gelir Tuzağına Yakalanma Nedenleri ve Çıkışı İçin Öneriler. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1169-1182).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Songül AKYILDIZ, songulakyildiz@artvin.edu.tr

1. Giriş

Dünya ekonomi tarihi incelendiğinde, birçok yüksek ekonomik büyüme hedefini gerçekleştiren ülkenin, bir süre sonra ekonomide yükselen büyüme ivmesinden, durgunluğa doğru sürüklenen bir ekonomi haline dönüştüğü görülmüştür. Özellikle II. Dünya Savaşından sonra hızla büyüyen ve gelişen bazı ülke ekonomilerinin 21. yüzyılın başlarında ekonomik durgunluğa girmiş olması bu açıklamaya bir örnektir. İktisat alanındaki bilim insanları gelişmekte olan ülkelerin büyüme performanslarının sürdürülebilirliği üzerine önemli araştırmalar yapmışlardır. Üzerinde çalışılan en önemli konulardan birisi ise gelişim sürecinde ülkelerin hedeflenen ekonomik büyüme tahminlerini gerçekleştiren ve yükselen ekonomiler ile hedeflenen ekonomik büyüme tahminlerini gerçekleştiremeyen ülkelerin ekonomik verilerinin belirli bir sınıflandırma ile incelenmesi oluşturmaktadır. Dünya Bankası tarafından birçok yönden incelenen bu ekonomilerin, büyüme hızlarına ve kişi başı gelir düzeylerine bağlı olarak bir gruplandırma yapılmaktadır. Bu gruplandırmada ülkelerin kişi başı gelir seviyesi dikkate alınarak, sürekli aynı grupta kalan, alt grup ekonomisine gerileyen veya bir üst gruptaki ekonomiye geçiş sağlayamayan ve ilerleme gösteremeyen ekonomilerin orta gelir tuzağına düştüğü ifade edilmektedir. Bu açıklamalar ışığında ülkelerin ekonomik büyüme ve kişi başı gelir düzeyindeki tutukluluk süreci, literatüre son zamanlarda kazandırılan “orta gelir tuzağı” kavramı çerçevesinde araştırılmaktadır.

Türkiye de birçok gelişmekte olan ülke gibi orta gelir tuzağını deneyimlemektedir. Ancak Türkiye'nin orta gelir tuzağına takılı kaldığı süreç bir hayli uzundur. Yarım asrı aşkın bir süre orta gelir seviyesinde neredeyse sabitlenmiş olan Türkiye ekonomisi, bir üst gelir grubuna çıkmakta çok gecikmiştir. Aslında birçok ülke ile kıyaslandığında Türkiye gibi alt gelir grubundan orta gelir grubuna yükselen ve orta gelir grubunda uzunca bir süre takılı kalan ekonomilerin ortak özellikler taşıdığı görülmektedir. Söz konusu bu ekonomiler için tespit edilen ortak özellikler ise tasarruf ve yatırım alanındaki girişimlerin düşük düzeyde kalması, imalat sanayisine gerekli özenin gösterilmemesi ve bu alanda gelişimin oldukça yavaş işlemesi, sanayi ürünlerinde tek tip üretimin uygulanması dolayısıyla ürün çeşitliliğinin sağlanamaması ve emek piyasasında uygulanan koşulların zayıf kalması olarak belirtilebilir.

Bu çalışmada söz konusu veriler yardımıyla Türkiye'nin orta gelir tuzağı alanındaki risklerinin detayları irdelenmekte ve orta gelir tuzağından hızlı bir şekilde çıkmayı başarmış ülkelerin öncelikli yöntemleri örnek alınarak Türkiye için tuzaktan çıkış stratejileri açıklanmaktadır. Bu çerçevede, çalışmada orta gelir tuzağı kavramı incelenmekte, daha sonra orta gelir tuzağını gösteren belirtiler, nedenler ve tuzağı deneyimlemiş olan ülke örnekleri ele alınmaktadır. Türkiye'nin ekonomik alandaki gelişme ve büyüme potansiyeli çerçevesinde orta gelir tuzağının riskleri detaylı incelendikten sonra Türkiye'nin orta gelir tuzağından çıkabilmesi için gerekli olan politika önerileri açıklanmaktadır.

2. Orta gelir tuzağı kavramı

“Tuzak” kelimesi, Türk Dil Kurumu'na göre “bir şeyin yakalanması için düzeneğin hazırlanması veya birinin güç kaybetmesi ve tehlikeli bir duruma düşürülmesi için hazırlanan komplot” olarak ifade edilmektedir. Ekonomi alanında kullanılan “tuzak” kavramı ise kısa dönemde dış faktörler tarafından müdahalenin ve değişimin pek mümkün olmadığı, statik denge halini belirten kararlı bir ekonomik dengenin varlığını ifade etmektedir. Dolayısıyla orta gelir tuzağı için kişi başına düşen gelirin artışında etkili olan fakat sürdürülebilirliği açısından mümkün olmayan bir faktörün, kişi başı gelirini başlangıç seviyesindeki gelire tekrar dönüştürebilecek düzeyde etkiye sahip diğer çeşitli faktörler ile dengeleme halinin oluşması şeklinde bir tanımlama yapılabilir (Cia, 2012: 51).

Literatürde orta gelir tuzağı kavramı ilk olarak Indermit Gill ve Homi Kharas tarafından ele alınmıştır. Gill ve Kharas, “Doğu Asya Rönesansı: Ekonomik Büyüme İçin Fikirler (An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth)” adlı rapor ile Doğu Asya'da yükselen ve yavaşlayan ekonomiler ile Latin Amerika ve Orta Amerika gibi bölgelerin ekonomilerini gözlemleyerek genel bir olgu çerçevesinde karşılaştırma yapmıştır (Gill and Kharas, 2007). Gill ve Kharas, orta gelir tuzağına yakalanan ülkeler için düşük gelir seviyesinden orta gelir seviyesine ne kadar hızlı geçilebileceğini (ucuz emek, temel teknolojiyi yakalama ve düşük verimlilikten; emek ve sermayenin yeniden tahsisi, geleneksel tarımdan ihracata dayalı, yüksek verimli üretimi) genellikle daha düşük büyümenin takip edilmesi ile mümkün olacağını belirtmişlerdir (Larson, vd. 2016: 1).

Dünya Bankası raporunda (2007) orta gelir tuzağı, orta gelir seviyesindeki ülkelerin uzun müddet bu gelir seviyesinde kalması ve bir üst gelir düzeyine geçememesi şeklinde açıklanmıştır (Gill and Kharas, 2007: 4-5). Kharas ve Kohli (2011) ise bazı orta gelir grubu ülkelerin ekonomik alanda büyümeyi takip edemediğini, kişi başı gelir artışının çok az veya hiç olmadığını ve bu ülke ekonomilerinin düşük gelir düzeyinde sıkışıp kaldığını, ekonomik büyümenin azaldığını veya durağan olduğunu ifade etmişlerdir.

Son 200 yılın tarihsel boyutu incelendiğinde teknoloji alanında ilerlemelerin olduğu ve endüstri sektöründe gelişmelerin yaşandığı, dolayısıyla dünyada en zenginler statüsünde olan ülkelerin gelirlerini sürekli arttırdığı ve ülkelerin düşük, orta ve yüksek gelir grupları şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulduğu görülmüştür. 1900'lü yılların başından günümüze kadar dünya ekonomisinde liderlik sıfatını taşıyan Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) gelir seviyesine bağlı olarak ülkelerin gelir düzeylerini karşılaştırılması ise genellikle kabul gören en belirleyici yaklaşımdır. Aslında orta gelir grubunda yer alan ülkelerin ekonomi verileri açısından ABD'nin referans ülke olarak dikkate alınması son derece doğal bir tutumdur. Çünkü ABD'nin 125 yıllık büyüme verileri incelendiğinde ortalama %1,8'lik bir büyüme oranı ile güçlü ve yükselen bir ekonomi olduğu görülmektedir. Buna göre orta gelir tuzağında olma kriteri, ABD'nin kişi başına gelirinin %8 - %36 bandında kalan ülke ekonomileri olarak gösterilmektedir (Alçın ve Güner, 2015: 29).

Orta gelir düzeyi ölçüsünün belirlenmesinde kabul edilen ABD'nin kişi başı gelir düzeyinin yanı sıra Dünya Bankasının güncel olarak hesapladığı kişi başı gelire bağlı bir sınıflandırma da kullanılmaktadır. Dünya Bankasının 2021 yılı Dünya Kalkınma Raporu'nda ülke ekonomileri şu şekilde sınıflandırılmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: Dünya Bankası Sınıflandırmasına Göre Ülke Grupları

Kategori	Kişi Başı Gelir (USD)
Düşük Gelirli Ekonomiler	1.035 ve daha az
Düşük Orta Gelirli Ekonomiler	1.036 – 4.045
Üst Orta Gelirli Ekonomiler	4.046 – 12.535
Yüksek Gelirli Ekonomiler	12.536 ve daha fazlası

Kaynak: World Bank, (2021).

Genellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri için orta gelir tuzağı kavramı kullanılmaktadır. Dolayısıyla orta gelir tuzağını, kişi başı gelir seviyesi açısından orta gelir düzeyine ulaşmış olan ülkelerin, buldukları bu orta gelir seviyesini aşamaması, bu gelir grubunda sıkışıp kalması ve bir üst sınıflandırma olan yüksek gelir grubuna geçemiyor olması şeklinde özetlemek mümkündür. İktisat teorisinde büyüme ve büyümenin kaynakları konusundaki temel görüşlere göre, ülkelerin büyümesi başlangıçta geleneksel tarıma dayalı üretim ile gerçekleşirken zamanla bu büyüme olgusunun hafif tüketim mallarının üretimine geçildiği görülmektedir. Bu süreçte tarım kesiminde yoğunlaşan işgücü, yeni iş imkanları dahilinde sanayi kesimine doğru yönelmekte ve bu kesimdeki yüksek kârlılık nedeniyle yüksek büyüme oranları da gerçekleşmektedir. Ne var ki ülkelerin, orta gelir seviyesine yaklaşması, kazanılan yüksek kârların düşme eğiliminde olmasına ve mevcut teknolojilerin yetersiz kalmasına böylece büyüme hızlarının yavaşlamasına neden olmaktadır. Artık büyümenin gerçekleşmesi için gerekli olan kaynaklardan üretim yerine üretkenliğe, bir başka ifadeyle araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) ile beşerî sermayenin ön planda tutulduğu çeşitli faktörlere geçilmektedir. Söz konusu ülkelerin bu süreçte karşılaştıkları ve üstesinden gelmede yaşadıkları zorluklar “orta gelir tuzağı” olarak tanımlanmaktadır (Yeldan vd., 2013: 4). Özetle orta gelir tuzağı, bir ülke ekonomisinde kişi başı gelirin belirli bir düzeye ulaşmasından sonra durağanlaşması veya o gelir etrafında sıkışıp kalma halidir. Dolayısıyla orta gelir tuzağı, bir ekonomide görülen kişi başı gelir düzeyinin belirli bir aşamadan sonra ilerlemeyip orada sıkışıp kalması, ekonominin de durgunluk içinde olduğunu belirten bir yaklaşımdır.

3. Orta Gelir Tuzağının Teorik Alt Yapısı

Klasik büyüme teorisine göre tasarruf, büyümenin ve sermayenin temel kaynağı olarak görülmektedir. Orta gelir tuzağının oluşmasındaki nedenlerin başında gelen ve aynı zamanda ekonomide durgunluk halinin meydana gelmesine de sebebiyet veren faktörler, yatırım, tasarruf ve kâr haddidir. Bu yönüyle incelendiğinde

modern iktisadi düşünce akımının başlangıcı, klasik iktisadi düşünce ile ortaya çıktığı söylenebilir. 1700'lü yıllarda yaşayan başlıca klasik iktisatçılar ise Adam Smith başta olmak üzere Thomas Malthus, David Ricardo, John Stuart Mill ve J.B. Say olarak gösterilir (Dinler, 2002: 36).

1776 yılında yayımlanan ve Adam Smith'in kaleme aldığı "Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme" adlı eser, Klasik İktisat için kabul edilen temel bir belge hatta kurucu belgesi olarak nitelendirilmektedir. Klasik iktisadi düşünörlere göre tam rekabetin ve ücret esnekliğinin altında gerçekleşen faiz esneklik varsayımı, aynı zamanda ekonominin daima kendi kendine dengeye gelmesine ve üretilen her çeşit malın satımının da yapılacağına işaret etmektedir. Bu durum sonucunda ise fiyat istikrarı korunmaktadır. Çünkü stok artışıyla beraber üretim yetersizliğinin de aynı anda ortaya çıkma halini ifade eden dengesizlik durumu ile karşılaşılması önlenmektedir. Klasik iktisadi düşünörlere göre görünmez el olarak ifade edilen sistem piyasaya müdahale ederek, ekonomide hem istenilen yönde hem de daha iyi sonuçların ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır.

Malthus ve Adam Smith kadar klasik büyüme modeline katkı sunan bir diğeri iktisatçı Ricardo'dur. Ricardo, büyüme alanında yaptığı araştırmalarında büyümeyi rant ve ücretler üzerinden incelenmektedir. Smith'den de ilham alan Ricardo, yapmış olduğı model ile şöyle bir sonuca varmıştır. Başlangıçta sermaye biriminin ve tasarrufların yüksek olması aynı zamanda kâr oranlarında da yüksekliğin görülmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla üretimdeki artış ve istihdamdaki genişleme sonucunda üretim istihdamında da genişleme olmaktadır. İstihdam alanında meydana gelen artış, kısa dönemde reel ücretlerin asgari geçim ücret düzeyinin üzerine çıkmasına ve bunun sonucunda ücret ile nüfustaki değişiklikten dolayı ücret artışındaki hareketlilik aynı zamanda nüfus artışını da uyarmaktadır. Artan nüfus beraberinde gıda maddelerinde de talebin artmasına ve üretimi teşvik eden durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum sonucunda süreç devam etmektedir. Ancak bu süreç belirli bir süreden sonra yavaşlamaktadır. Çünkü tarımsal ürünlerde artan talep, verimli topraklar kadar verimli olmayan topraklarında üretime açılmasını beraberinde getirmektedir (Turanlı, 2000: 62).

Sonuç olarak orta gelir tuzağı ile klasik büyüme arasında bir bakış açısı geliştirmek gerekirse; klasik iktisat düşünörlünün ileri sürdüğü teori ile günümüzde orta gelir tuzağından çıkabilme yönünde ileri sürölen büyüme modelleri arasında bir uyum söz konusudur. Ekonomide görölen azalan verimler kanunu ve teknoloji hızındaki düşük seviye hali, orta gelir tuzağına sıkışıp kalma süresini uzatmakta ve dolayısıyla bu teoriyi desteklemektedir. Sermayenin birikimi ile teknolojide meydana gelen değışmenin gözlemlenmesi ise orta gelir tuzağı ile olan yakın ilişkiyi ilk kez dile getirdiğinden dolayı önemlidir. Özellikle de Adam Smith'in durgunluğu aşmak için kullanılabilecek olan teknoloji ve sosyal faktörlerin belirtilmesi orta gelir tuzağına da benzer yöntemler kullanılarak aşılabileceğini göstermektedir. Adam Smith'e rağmen Malthus ve Ricardo'nun durgunluktan kurtulabilmek için teknolojinin yetmeyeceğı görüşü, ekonomilerin orta gelir tuzağına rahatlıkla takılabileceğı görüşünü desteklemektedir.

4. Dünya'da Orta Gelir Tuzağı

"Yakınsama", iktisadi 'yavaşlama' ve bundan kaynaklanan 'gelir tuzağı' yaklaşımları iktisat yazınında yeni değıldir. 2000'li yıllar boyunca sıklıkla gündeme gelen 'yakınsama' yaklaşımlarının bilhassa 2009 yılındaki küresel kriz sonrasında yerini (düşük, orta ve yüksek) gelir tuzağı kavramına bıraktığı görölmektedir. Burada tekrar ifade etmek gerekirse orta gelir tuzağı, belli bir dönemde yaptığı hamlelerle kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYH) ya da kısaca 'kişi başı gelirden' orta gelirli ölkeler arasına katılan gelişmekte olan bir ölkenin, bu aşamada büyüme ivmesini kaybetmesi anlamına gelmektedir.

Dünya Bankası tarafından tüm ölkeleri kapsayan bir gelir gruplandırması yapılmaktadır. Bu gruplandırma ile ölkelerin ekonomileri "düşük, düşük orta, yüksek orta ve yüksek gelirli" şeklinde dört grupta incelenmektedir. Ayrıca gruplandırmada temel kriter, kişi başına düşen gelirin hesaplanması ve ölkelerin ulusal para birimi ile hesaplanan kişi başı gelirin daima dolar cinsine çevrilmesi ile belirlenmektedir. Dünya Bankası'nın yapmış olduğı bu gruplandırmada 2021 yılı kişi başı gelirin 1.035 dolar ve altı olan ölkeler "düşük gelirli", 1.036 dolar ve 4.045 dolar arası "düşük orta gelirli", 4.046 dolar ve 12.535 dolar arası "yüksek orta gelirli", ve 12.536 dolar ve üzeri kişi başı gelire sahip olan ölkeler ise "yüksek gelirli" ölkeler olarak gruplandırılmaktadır. Bu gruplandırmalar ışığında Dünya Bankası tarafından hazırlanan güncel tablo incelendiğinde 218 ölkelerin kayda alındığı ve 83 ölkelerin yüksek gelirli, 56 ölkelerin yüksek orta gelirli, 50 ölkelerin düşük orta gelirli ve 29 ölkelerin ise düşük gelirli grupta olduğu görölmektedir (World Bank, 2021).

II. Dünya Savaşından sonraki süreçte birçok ülkenin hızlıca orta gelir seviyesine yükseldiği görülmüştür. Ancak orta gelir seviyesine yükselişte görülen durum aynı şekilde yüksek gelirli ülke statüsüne geçişte pek görülmemiş ve bu geçişi çok az ülke başarmıştır. Orta gelir seviyesine hızlıca yükselen ülkelerin öncelikli ortak avantajı, düşük maliyetli emek ile teknoloji sürecine kolayca adapte olan bir yapıya sahip olması yardımcı olmuştur. Fakat bu hızlı yükselişten sonra büyüme konusunda bir ivme kaybı olmuştur. Çünkü orta gelir seviyesinde takılı kalan ülkelerin mevcut yöntemler ile büyümeyi hızlandıramayacağı görülmüş ve yeni yöntemler ile büyümenin tekrar hızlandırılması hedeflenmiştir. Belirtilen hedeflere ulaşmada bu ülkelerin öncelikli olarak inovasyona ve verimlilik artışına gerekli önemi vermemiş olması, ekonomik büyüme konusunda yabancı teknolojiye bağımlı olmayı zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla yeniliği, ekonomik ve sosyal gelişmeleri takip edemeyen birçok ülke orta gelir tuzağına yakalanmıştır. Orta Doğu ile Latin Amerika ülkelerinin, ekonomik gelişmeleri yukarıda ifade edilen çerçevede incelendiğinde, tuzağa yakalanmış önde gelen ülkeler durumunda olduğu görülmüştür. Belirtilen bu bölgelerin çoğu ekonomik gelişimini 1960 ve 1970'lerde gerçekleştirmiş ve orta gelir seviyesine yükselmiştir. Ne var ki bu ülkeler o tarihlerden günümüze deyin orta gelir grubundan yüksek gelir grubuna geçiş yapamamış ve orta gelir tuzağına takılı kalmıştır. Araştırmalar, 1960'lı yıllarda orta gelir seviyesinde bulunan 101 ekonomiden sadece 13'ünün 2008 yılına kadar bir üst gruba geçerek yüksek gelirli ülke statüsüne ulaştığını göstermiştir. Bu ülkeler ise Japonya, Hong Kong, Tayvan, Çin gibi Doğu Asya ülkelerinden oluşmaktadır (World Bank, 2013: 12). Dolayısıyla orta gelir tuzağına takılan ülkelerin sadece Orta Doğu ve Latin Amerika ekonomileri ile sınırlı kalmadığı ve Doğu Asya ekonomilerinde de tuzağın deneyimlendiği görülmektedir. Ancak sözü edilen Doğu Asya ülkelerinin orta gelir tuzağındaki süreci daha sınırlı olmuştur. Çünkü bu ekonomiler orta gelir seviyesine ulaştıktan sonra bir üst gelir grubuna geçmek için gerekli olan yenilikçi büyüme stratejileri ile orta gelir tuzağından hızla çıkmayı başarmıştır.

Tablo 2'de 1950 yılından sonra üst-orta gelir grubundan yüksek gelir grubuna geçen 23 ülke incelenmektedir. Tablodaki verilerden de anlaşılacağı üzere, her ülkenin konjonktürel yapısına bağlı olarak üst-orta gelir grubuna ve akabinde de yüksek gelir grubuna geçme süreleri farklılık göstermektedir. Tablo 2 incelendiğinde, Asya bölgesinde yer alan ülkelerden üst-orta gelir grubundan yüksek gelir grubuna ulaşmak Hong Kong için 7, Japonya için 9, Kore Cumhuriyeti için 7, Singapur için 10 ve Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı olan Taipei için ise 7 yıl sürdüğü görülmektedir (Tablo 2).

Asya bölgesinde bulunan bu ülkelerin yüksek gelirli gruba geçiş sürecinin aslında hem Avrupa hem de Latin Amerika ülkelerine kıyasla daha kısa bir zamanı aldığı görülmektedir. Söz konusu olan hızlı yükselişi ise bu ülkelerin geçiş sürecinde ortalama kişi başı gelir büyüme oranında katettikleri yol ile açıklamak mümkündür. Çünkü belirtilen ülkelerin ortalama kişi başı gelir büyüme oranı % 5.9 dolaylarında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla orta gelir tuzağına takılan ülkelerin öncelikle kişi başı gelir artışını destekleyecek olan ekonomik ve sosyal politikalara ağırlık vermesi gerekmektedir.

Tablo 2'de incelenen Avrupa bölgesindeki ülkelere Yunanistan hariç diğer tüm ülkeler 10-20 yıl içinde üst-orta gelir grubundan yüksek gelirli gruba geçişi sağlamışlardır. Ancak Yunanistan bu süreci 28 yılda tamamlamıştır. Yunanistan'ın ortalama kişi başı gelir büyüme oranının diğer Avrupa ülkelerinden bir hayli düşük olması (% 1.8) ve ekonomisindeki konjonktürel dalgalanmalar nedeniyle yüksek gelirli gruba geçişinin geciktiği görülmektedir.

Tablo 2'de yer alan ülkeleri buldukları bölgeler itibarıyla sınıflandırmak gerekirse, Avrupa 14 (yarısından fazla), Asya 5, Latin Amerika 2, Orta Doğu 1 ve Afrika 1 ülkeden oluşmaktadır (Tablo 3). Dolayısıyla Avrupa bölgesindeki ülkelerin hızla yüksek gelirli gruba dahil olması, bu bölgelerde sürekli yenilenerek gelişen, araştırma-geliştirme odaklı, özellikle imalat sanayisine dayanan üretimin öncelikli olarak ele alınmasından ve bu alandaki harcamaların çoğu zaman devlet politikaları ile desteklenmesinden kaynaklanmaktadır.

Ayrıca Tablo 2'de yer alan ülkelerin üst-orta gelir grubundan yüksek gelir grubuna geçişteki hesaplanan ortalama süre 14 yıldır. Dolayısıyla herhangi bir ülkenin üst-orta gelir statüsüne ulaştıktan 14 yıl sonra halen aynı grupta yer alıyor olması, o ülke ekonomisinin üst-orta gelir tuzağında olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: 1950'den Sonra Üst-Orta Gelirden Yüksek Gelire Geçen Ekonomiler

Ülkeler	Bölge	Üst-Orta Gelire Geçtiği Yıl	Yüksel Gelire Geçtiği Yıl	Üst-Orta Gelirde Geçirdiği Sayısı	Geçiş Sürecinde Ortalama Kişi Başı Gelir Büyüme Oranı %
Hong Kong, Çin	Asya	1976	1983	7	5.9
Japonya	Asya	1968	1977	9	4.7
Kore Cumhuriyeti	Asya	1988	1995	7	6.5
Singapur	Asya	1978	1988	10	5.1
Taipei, Çin	Asya	1986	1993	7	6.9
Avusturya	Avrupa	1964	1976	12	4.1
Belçika	Avrupa	1961	1973	12	4.4
Danimarka	Avrupa	1953	1968	15	3.3
Finlandiya	Avrupa	1964	1979	15	3.6
Fransa	Avrupa	1960	1971	11	4.4
Almanya	Avrupa	1960	1973	13	3.4
Yunanistan	Avrupa	1972	2000	28	1.8
İrlanda	Avrupa	1975	1990	15	3.2
İtalya	Avrupa	1963	1978	15	3.4
Hollanda	Avrupa	1955	1970	15	3.3
Norveç	Avrupa	1961	1975	14	3.5
Portekiz	Avrupa	1978	1996	18	2.8
İspanya	Avrupa	1973	1990	17	2.7
İsveç	Avrupa	1954	1968	14	3.6
Arjantin	Latin Amerika	1970	2010	40	1.2
Şili	Latin Amerika	1992	2005	13	3.7
İsrail	Orta Doğu	1969	1986	17	2.6
Mauritius	Sahra-Altı Afrika	1991	2003	12	4.0

Kaynak: Felipe, vd., 2012, s. 24.

Tablo 3: 1950'den Sonra Alt-Orta Gelirden Üst-Orta Gelire Geçen Ekonomiler

Ülkeler	Bölge	Alt-Orta Gelire Geçtiği Yıl	Üst-Orta Gelire Geçtiği Yıl	Alt-Orta Gelirde Geçirdiği Sayısı	Geçiş Sürecinde Ortalama Kişi Başı Gelir Büyüme Oranı %
Çin	Asya	1967	1986	19	7.0
Malezya	Asya	1969	1996	27	5.1
Kore Cumhuriyeti	Asya	1969	1988	19	7.2
Tayland	Asya	1976	2004	28	4.7
Bulgaristan	Avrupa	1953	2006	53	2.5
Türkiye	Avrupa	1955	2005	50	2.6
Kosta Rika	Latin Amerika	1952	2006	54	2.4
Umman	Orta Doğu	1968	2001	33	2.7

Kaynak: Felipe, vd., 2012, s. 22.

Tablo 3'de 1950 yılından sonra alt-orta gelir grubundan üst-orta gelir grubuna yükselen 9 ülkenin bir üst gruba geçiş süreleri ve bu süreçteki hesaplanan ortalama kişi başı gelir büyüme oranı incelenmektedir. Ortalama geçiş sürelerine dikkat edildiğinde Asya bölgesinde yer alan ülkelerin diğer bölgelere göre daha kısa sürede bir üst gruba geçtiği görülmektedir. Asya bölgesinde yer alan ülkelere görülen yüksek kişi başı gelir büyüme oranı ve diğer ülkelere kıyasla daha erken sürede bir üst gelir grubuna geçme nedeni, bu bölgede düşük maliyetli emek yoğunluğunun ve temel teknolojiye hızla adaptasyon etkisinin var olmasıdır.

Çin 19 yılda alt-orta gelir grubundan üst-orta gelir grubuna geçişi tamamlarken, Avrupa bölgesinde yer alan Bulgaristan 53 ve Türkiye ise 50 yıl gibi yarım asırlık bir sürede bu geçişi gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca listede yer almayan Afrika, Orta Doğu, Latin Amerika ve Asya bölgesindeki birçok ülkenin de halen düşük gelir grubunun ve alt-orta gelir grubunun tuzağına takılıp kaldığını ifade etmek mümkündür.

Özetle orta gelir seviyesindeki ülkelerin karşılaştıkları en önemli problemlerden biri büyümenin yavaş ilerlemesidir. Hızlı ve istikrarlı büyümenin desteklenmesi gerekir ancak birçok ekonomi için bu destekler yetersiz kalmakta ve dolayısıyla orta gelir tuzağına sürükleyen bir risk olmaktadır. Bu riskler daha geniş çerçevede ele alınırsa, yaş ortalamasının yüksek olması, sermaye getirisinin düşük olduğu yatırımların artması ve ulusal para biriminin döviz karşısında sürekli değer kaybetmesi ülkelerin sürdürülebilir büyüme hedeflerine ulaşmalarını da engellemektedir. Buna karşın, orta ve yüksek eğitimin önemli ölçüde benimsendiği, kaliteli ve verimli bir eğitim alt yapısının var olduğu, ihracat payının büyük çoğunluğunun ileri teknoloji gerektiren ürünler ile gerçekleştirildiği ekonomilerde daha hızlı ve istikrarlı büyüme desteklemektedir (Eichengreen, vd., 2014: 82). Dolayısıyla yukarıda belirtilen açıklamada olduğu üzere ülkelerin üst gelir grubuna yükselmelerinin önemlilik arz etmesine rağmen büyümenin belirli bir hızda tutulması ve bunun sürdürülebilir olması daha önemli olmaktadır.

4.1. Ülkelerin Orta Gelir Tuzağına Yakalanma Nedenleri

Ekonomik kalkınma ve büyümede Doğu Asya ülkeleri dünyanın en dinamik bölgesi olması sebebiyle Dünya Bankası dört senede bir bu ülkelerin ekonomik büyüme deneyimleri üzerine raporlar yayımlamaktadır. 2007 yılında yayımlanan raporda ilk defa "orta gelir tuzağı" konusuna değinilerek, orta gelir grubuna dâhil ülkelerin düşük ve yüksek gelir grubuna dâhil ülkelere göre daha düşük hızlarda büyüdüklerine dikkat çekilmiştir. Dünya Bankasının bu raporundan sonra "orta gelir tuzağı" iktisatçılar arasında daha çok tartışılmaya başlanmıştır.

Orta gelir tuzağına düşen ülkelere, bir başka ifadeyle bulunduğu grupta sıkışıp kalan ve bir üst gruba çıkamayan ekonomilerde görülen hastalıklar şunlardır (Eğilmez, 2012):

- Tasarruflar ve dolayısıyla yatırımlar düşük düzeyde kalmaktadır.
- İmalat sanayisinde gelişme yavaş ilerlemektedir.
- Sanayide çeşitlenme ortaya çıkmamaktadır.
- Emek piyasasındaki koşullar zayıf kalmaktadır.

Belirtilen bu ekonomik hastalıkların hepsinin birden görülmesi söz konusu olabileceği gibi birkaçının ortaya çıkması halinde de ekonomi orta gelir tuzağına düşmektedir.

Orta gelir tuzağına yakalanan ülkeler için "Orta Gelir Büyüme Tuzağından Kaçınmak (Avoiding Middle-Income Growth Traps)" adlı çalışma ile Agenor, Januto ve Jelenic tuzağına yakalanma nedenlerini şöyle zincirleme bir metod ile açıklamaktadır (Agenor, vd. 2012: 3):

- Ekonomiler düşük gelir grubundan orta gelir grubuna geçerken bazen tarımsal alandaki düşük maliyetli sanayi ürünlerinin üretiminde emek yoğunluğunun olduğu bir sektöre geçerek uluslararası arenada rekabet edebilmektedirler.
- Geç gelişen ekonomiler, İthal teknolojileri kullanarak, işçilerin tarım sektöründen imalat sektörüne geçişinden kazanımlar elde etmektedir.
- Sonunda devredilebilir vasıfsız işgücü havuzu tükenmekte veya emek-yutan faaliyetlerin genişlemesi zirve yapmaktadır.
- Ülkeler orta gelir grubuna yaklaştıkça, kentsel imalatta reel ücretler yükselmekte veya pazar payları kaybedilmektedir ve yabancı teknoloji ithalatından elde edilen kazançlar azalmaktadır.
- Sektörler arası yapılan yeniden tahsis ve teknolojiye ilerlemenin yakalanmasından kaynaklanan verimlilik artışı sonunda tükenmekte, uluslararası rekabet gücü aşınmakta, üretim ve büyüme yavaşlamakta ve dolayısıyla ekonomiler tuzağına düşerek yüksek gelir grubuna geçememektedir.

Bir ülkenin kişi başına GSYH'sinin 2005 uluslararası fiyatları temel alınarak, hızla artan kişi başı gelirin 16.700 dolar seviyesine ulaşmasından sonra hızla artan ekonomik büyümede yavaşlamanın ortaya çıkacağı, ülke ekonomisinin orta gelir tuzağına düşeceği tespiti yapılmaktadır. Bu tür bir ekonomik yapı ile karşılaşan ülkelerin genel hastalığı ise o ülkenin ithalata dayalı teknolojik yatırımlarının yerel inovasyonlarla ikame edilememesi olduğu belirtilmektedir. Bir ülkede yüksek büyüme sonucunda düşük gelir düzeyinden orta gelir düzeyine ulaştıktan sonra orta gelir düzeyinde büyüme daha fazla sermaye ve vasıflı işgücüne yoğunlaşmaktadır. Orta gelir düzeyinde iç pazar genişlemekte, vasıflı işgücü talebinin artmasıyla birlikte ücretler artmaya başlamaktadır. Bu ülkeler düşük gelir düzeyinde ucuz işgücü ile sermaye birikimlerini hızlı arttırarak verimlilik artışı gerçekleştirirken sektörler işçilere daha yüksek ücret ödemeye başlamaktadır. Artan ücretlerle birlikte ülkenin kişi başına geliri de artmaktadır. Ancak artan ücretler diğer taraftan ülkenin ihracatındaki rekabet üstünlüğünü de etkilemekte ve ülke giderek diğer ülkelerle olan rekabet gücünü kaybetmeye başlamaktadır. Sonuç olarak artan kişi başına gelir ve ücretler teknolojik atılımlarla, bilgi ağırlıklı yatırımlarla ve reformlarla desteklenmediğinde, ülkenin beşerî sermayesinde gözle görülür artışlar yaşanmadığında büyüme oranları belli bir düzeyde uzun yıllar takılı kalmakta ve ülke kendini orta gelir tuzağının içinde bulmaktadır (Korkmaz, 2016: 38-39).

Herhangi bir ülkenin büyüme performansının birçok değişken ile bağlantı içerisinde olduğu ve bu yönüyle önem arz ettiği gibi orta gelir tuzağı ile de büyümenin yakın bir ilişkisi vardır. Çünkü sermaye birikiminin, günümüzde büyüme kaynakları yönünden ihtiyaç duyulan tek kaynak olma özelliğini kaybettiği görülmektedir. Dolayısıyla bir ülkenin büyüme performansı için yapılan öngörüler genellikle içsel büyüme modellerini kapsamaktadır. İfade edilen içsel büyüme modeli ile özellikle eğitim ve Ar- Ge faaliyetlerine önem verilmektedir. Böylece hem teknoloji alanındaki gelişim desteklenmekte hem de emeğin dâhil olduğu beşerî sermaye geliştirilmektedir. Ayrıca belirtilen bu modelleme ile aynı miktardaki emek ve sermaye kullanımı sonucunda daha fazla üretimin elde edileceği de mümkün hale gelmektedir. (Yeldan vd., 2012: 22). Eğitim ve Ar-Ge harcamalarının ülkeleri yenilikçilik kapasitesi yönünden geliştirdiğini ve ülkeleri inovasyon odaklı büyüyen ekonomiler haline getirdiğini belirtmek mümkündür. Bu nedenle ülkelerin milli gelirdeki eğitime ayrılan paya ve Ar-Ge harcama oranlarına önem vermesi gerekir, ayrıca orta gelir tuzağında bulunan ülkeler için belirtilen bu harcama kalemleri, ülkenin kalkınması için bir model de teşkil etmektedir.

5. Türkiye Ekonomisinin Orta Gelir Tuzağına Yakalanması

Türkiye II. Dünya Savaşından sonra özellikle iki tarihte dönüm noktası yaşamıştır. Bu tarihlerden biri 1970'li, diğeri ise 1990'lı yıllarda olup, bu dönemlerden sonra ekonomi alanında ortaya çıkan büyük kayıplar ile ülke ekonomisi sürdürülmeye çalışılmıştır. Ancak bu dönemlerde istenilen düzeyde sürdürülebilir bir sosyal ve ekonomik devlet yapısı mümkün olmamakla beraber, iç ve dış konjonktürde bozulmalar meydana gelmiş, dolayısıyla istikrarsızlık ve popülizm daha belirginleşerek ön plana çıkmıştır. Ayrıca bu dönemlerde sayıca artan askeri darbe ve muhtıralar ile milli irade zedelenmiş ve makroekonomik dengelerde ciddi bozulmalar meydana gelmiştir.

1960'larda Türkiye ekonomisinde hâkim olan düşüncenin İthal İkameci Sanayileşme (İİS) politikası olduğu görülmüştür. Dolayısıyla küreselleşmenin temellerinin atılmaya başlandığı 1970'li yıllardan önce Türkiye ekonomisi içe dönük bir strateji izlemiştir. 1960-1970 yılları arasında izlenen birçok ekonomi politikası ile başarı elde eden Türkiye, bu dönemden sonra ekonomide büyük sorunlar yaşamış ve çöküş süreci başlamıştır. Aslında 1960'lı yıllarda yürütülen İİS modeli, birçok yönden kritik zafiyetleri de barındırmıştır. Şöyle ki her ne kadar ilk dönemlerde İİS modeli başarılı sonuçlanmış olsa da uzun vadede verimli ve dinamik bir sanayileşmeden ziyade, statik ve hantal bir yaklaşımı teşvik ettiği görülmüştür. İİS modelinin korumacı bir yapıya sahip olmasından dolayı kurumsal bir rekabet ortamı da oluşturulamamıştır. Ayrıca sistemde yer alan diğer eksiklikler, yani Türk sanayileşmesinde yer alan vizyonsuzluk ve dünya ekonomisinden kopuk sürdürülen üretim faaliyetleri beraberinde sanayicinin de yıpranmasına neden olmuş ve uzun vadeli, stratejik, girişimci kalitesine dayalı dönüşümü destekleyen, disiplin ve denetim temelinde bir paradigmanın da ortaya çıkmasını engellemiştir. 1980'lere gelindiğinde alınan kararlar ile beraber Türkiye ekonomisinde bir kıpırdanma süreci başlamıştır. Fakat bu süreçte bir ülkenin kalkınması için ihtiyaç duyulan iç ve dış çıplar devreye alınamamış, küresel uyumu sağlayacak bir mekanizma sağlanamamıştır. Her ne kadar bu dönemde ekonomi alanında kısmi iyileşmeler gerçekleştirilmiş olsa da istenilen düzeye ulaşmak mümkün olmamış ve ekonomi bu on yıllık süreçte önemli bir ilerleme sergilememiştir. 1990'larda ise koalisyon hükümetlerden

dolayı ortaya birçok siyasi ve ekonomik istikrarsızlık çıkmış ve devam eden yıllarda da derin izler bırakan 2000 ve 2001 ekonomik krizleri yaşanmıştır (Çavuş, 2014: 74).

Yukarıda incelenen Türkiye ekonomisinin uzun süre düşük gelirli ülkeler grubunda yer aldığı ve bu sarmalda takılı kaldığı görülmüştür. Bu sarmaldan çıkabilmek için ekonomik krizlerin sonrasında, bazı yönlerde değişim ve reform hareketi başlatılmıştır. Ayrıca tek partili hükümet yapısı ile politik stabilize ve sürdürülebilir ekonomi politikaları için getirilen “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” başarıyla uygulanmıştır. Bu dönemde yer alan yenilikçi politikalar çerçevesinde sanayiye geçişte olumlu sonuçlar ve verimli alanların başarılı etkisi ile ekonomide hızlı ve kesintisiz yükselen bir performans elde edilmiştir. Önceki dönemlerde özellikle krizlerin de etkisi ile rekor seviyelere ulaşmış olan kamu borçları, önemli ölçüde düşürülmüş ve mali disiplin sağlanmaya çalışılmıştır. Bununla beraber ekonomide kanayan yara olarak ifade edilen ve %70 seviyelerde olan yüksek enflasyon oranı tek hanelere (2017 yılından sonra tekrar çift hanelere çıkmıştır) çekilmiştir. Bu durumlara bağlı olarak ve Avrupa Birliği ilerleme raporlarında da tespit edildiği üzere Türkiye ekonomisi, 2004 yılından itibaren bir ilke imza atarak başlıca ekonomi sektörlerinde çalışmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Türkiye ekonomisi, riskleri ölçülebilen, öngörülebilir ve yönetilebilir hale gelerek “çalışan bir piyasa ekonomisi” statüsüne kavuşmuştur. Türkiye’de yaşanan 2001 krizinden sonra kişi başı milli gelir 3.000 dolar seviyesine kadar düşmüşken, ekonomideki hızlı toparlanma ve güçlenme ile beraber 2004 yılına gelindiğinde kişi başı milli gelirin orta gelir seviyesi olarak kabul edilen 10.000 dolar düzeyine çıkarıldığı görülmüştür. Böylece on yıllardır kısıp kaldığı düşük gelirli ülkelerin yer aldığı tuzaktan da kurtulabilmiştir (MÜSİAD, 2012: 98).

6. Türkiye Ekonomisinin Orta Gelir Tuzağından Çıkmasını Engelleyen Nedenler

Türkiye ekonomisi orta gelir tuzağı çerçevesinde incelendiğinde öncelikle yapılması gereken, Eğilmez’in (2012) belirttiği gibi, “Türkiye’nin bir üst gelir grubuna terfi etmesini engelleyen hastalıkların envanterini çıkartmak” olmalıdır. Böyle bir envanter çıkartıldıktan sonra, hem orta gelir tuzağı bağlamında yapılan çalışmalardan hem de büyüme teorilerinden istifade edilerek Türkiye için bir kurtuluş reçetesi sunulabilir.

6.1. Finansal Krizler

Günümüzden 1990’ların başına kadar geriye doğru giden bir inceleme yapıldığında, Türkiye’nin bir üst gelir grubuna yükselmesini engelleyen en önemli nedenin finansal krizler olduğu görülmektedir. Bir başka ifade ile gelir grubu atlama çabaları bağlamında Türkiye’nin en çok finansal krizlerden muzdarip olduğu söylenebilir. Öyle ki son 25 yılına bakarak Türkiye’yi krizler ülkesi olarak tanımlamak mümkündür. Büyüme sürecini kesintiye uğratarak bir üst gelir grubuna yükselmeyi geciktiren bu krizlerin ilk üçü (1994 Krizi, 2000 Kasım Krizi ve 2001 Şubat Krizi) yurtiçi konjonktürden yani ülkenin yapısal sorunlarından, diğerleri (2008 Krizi ve 2020 Pandemi) ise dünya konjonktüründe meydana gelen bir bozulmadan kaynaklanmıştır.

1980’li yıllarda ekonomik gelişmelerin yer aldığı birçok karar hayata geçirilmiştir. Ancak bu kararlar ekonomide salt olumlu gelişmeleri desteklemekten ziyade, ülke ekonomisini yüksek kronik enflasyon ile dengesiz büyüme modellerine sürüklemiştir. Bu dönemlerde Türkiye, kamu maliyesinde ciddi bunalımlar ile karşılaşmıştır. Kamu kesimindeki kurumlardan kaynaklı ortaya çıkan açıklar, ülke ekonomisini krize götüren en önemli neden olmuştur. Sürdürülemez boyuta ulaşan kamu açıkları, kamu borçlanma ihtiyacını arttırmıştır. Dolayısıyla para ve sermaye piyasaları üzerinde bir baskı oluşmuştur. Artan finansal baskı, yurtiçi tasarruflarının neredeyse tamamının kamu açıklarını finanse etmek için kullanılmasına neden olmuştur. Ekonomide ortaya çıkan bu olumsuz tablo, kamu açıklarının ve borçlarının sürdürülememesi ile sonuçlanmıştır. Artan bütçe açıklarının finanse edilmesinde kullanılan iç borçlanma sonucunda ise iç borç yükü sürekli yükselmiştir (Gaytancıoğlu, 2010: 142).

2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinden önce yüksek enflasyon ile karşılaşmıştır. Bu dönemde özellikle bütçe açıklarında ve faiz ödemelerinde ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Kamu tasarruf açığını belirten bütçe açığı ile faiz ödemelerinin GSMH’ye oranı artmıştır. Ayrıca bu dönemde ekonomik krizleri ortaya çıkaran en önemli nedenlerden biri artan bütçe açıklarının Merkez Bankasından sürekli borçlanarak kapatılıyor olmasıdır. Diğerleri ise Merkez Bankasının döviz rezervlerinde oluşan azalmadır (Çakmak, 2007: 83).

2008 yılında vuku bulan ekonomik küresel krizin Türkiye’yi hiçbir şekilde etkilemediğini söylemek mümkün değildir. Küreselleşmenin etkisiyle birçok ülke ile gerçekleştirilen ticaret ve finans alanındaki alışveriş

nedeniyle Türkiye’de bu krizden etkilenmiş ve hiç kuşkusuz belli düzeylerde krizin tesiri altında kalmıştır. Krizin etkisi ilk etapta iç ve dış talepte meydana gelen daralmanın yansısıyla Türkiye’nin büyüme performansını etkilemiş ve bu göstergelerin düşüşüne neden olmuştur. Bu düşüşün temel sebebi ise ihracata yönelik üretim yapan imalat sektörünün, yurtdışı talep daralması ile küçülmenin zorunlu olarak ortaya çıkmasıdır. Kriz koşullarının ağırlaşmasına paralel olarak yurtiçi talebin de daralmaya başlaması, 2009’da gayrisafı yurtiçi hasılanın yüzde 4,8 oranında küçülmesi sonucunu doğurmuştur. 2010 yılından itibaren (küresel finans krizi öncesi döneme göre daha düşük tempolu olmakla birlikte) yeni bir büyüme dalgası yakalanmıştır. Büyüme hızı, yıllık ortalama olarak, 2003-2007 döneminde yüzde 6,9 düzeyinde iken 2010-2016 döneminde yüzde 4,9 olarak gerçekleşmiştir (Aydın, 2017: 11). 2017-2020 yılları arasındaki büyüme oranlarına baktığımızda ise ortalama yüzde 3,2 civarı olduğu görülmektedir. Büyüme oranındaki düşme ve dolayısıyla kişi başı gelirdeki gerileme (2020 yılında 8.599 \$ olarak gerçekleşti) orta gelir tuzağında kalma süresini de uzatmaktadır. 2018 yılında Türkiye’de yaşanan siyasi kriz ve 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 virüsü ile ortaya çıkan sağlık krizi, ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkide bulunmuştur. Dolayısıyla siyasi veya sağlık alanında yaşanan olumsuz bir tablonun zamanla ekonomik krize de yol açabileceği görülmektedir.

6.2. Cari İşlemler Açığı

Türkiye’nin mücadele gücünü zayıflatarak bir üst gelir grubuna terfi etmesini engelleyen bir diğer faktör, cari işlemler hesabının sürekli açık veriyor olmasıdır. Öncelikle ifade etmeliyiz ki bu sorun yani cari işlemler açığı, ülkenin toplam tasarruf düzeyinin toplam yatırım düzeyini karşılamada yetersiz kalmasının (toplam tasarruf açığı) bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Eşiyok, 2012: 64). Bir başka ifade ile dış dengesizlik olarak da bilinen cari işlemler açığı, yurtiçi dengesizliğin (devletin finansman açığı + özel kesimin tasarruf açığı) bir yansımasıdır.

Cari işlemler açığı, Türkiye’nin 29 Ocak 1980 kararlarından sonra izlemiş olduğu ekonomi politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından takip edilen cari işlemler hesabı verilerine 1984 yılı itibarıyla ulaşılmaktadır. Kayıtlarda yer alan 1984 yılındaki cari işlemler açığı 1.439 milyon dolar iken, 2020 yılına gelindiğinde bu açığın 36 milyar 724 milyon dolara kadar çıktığı görülmektedir (TCMB). Türkiye’nin sanayi sektöründe hammadde üretiminden ziyade ara malı üretimine dayalı bir büyüme modelini izlemesi, hammadde ithalatını arttırmış ve dolayısıyla dış ülkelere bağımlı olarak büyüyen bir ekonomi haline getirmiştir. Özellikle büyüme oranlarında ivme yakalandığı yıllarda cari işlemler açığının da bir hayli arttığı görülmektedir. Bu dönemlerde resmi kayıtlarda yer alan tasarrufların (döviz stokların) ithalat sonucunda ihtiyaç duyulan finansman kaynağını karşılayamaması ise cari işlemler açığının da etkisi ile beraber döviz ihtiyacının artmasına neden olmaktadır.

Türkiye’de üretimi mümkün olmayan veya yetersiz kalan doğal kaynaklar (petrol, doğalgaz, vb.) dışında hammadde ithalatının düşük düzeylerde tutulması, yerli üretimin ve tüketimin teşvik edilmesi, beşerî sermayenin desteklenmesi ve ithalattan bağımsız dünya pazarlarında talep edilen katma değeri yüksek üretime öncelikli politikalar arasında yer verilmesi gereklidir. Bu çerçevede izlenen ekonomi politikaları cari işlemler dengesinde süre gelen açıkların azalmasına yardımcı olabilir ve Türkiye’yi cari işlemler fazlası veren bir ekonomi konumuna getirebilir.

6.3 İmalat Sanayinde Etkinliğin Sağlanamaması

İmalat sanayiinde güçlü bir performans ortaya konamıyor olması, Türkiye’nin bir üst gelir grubuna yükselmesini geciktiren bir başka neden olarak dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi Eichengreen ve diğerleri (2012) tarafından yapılan çalışma olmak üzere, orta gelir tuzağı bağlamında yapılmış tüm çalışmalar, imalat sanayi üretiminin (ihracata dönük olarak) artırılmasının, ülkenin bu tuzağa yakalanmasını engelleyici rolüne vurgu yapmaktadır. Bu vurgu üzerinden Türkiye’nin imalat sanayi göstergelerine bakılır ise, gıdaşatın iyi olmadığı görülmektedir. Şöyle ki: İmalat sanayinde yaratılan katma değerin gayrisafı yurtiçi hâsilaya oranı 1989-1994 döneminde yüzde 21,9 düzeyinde (Şahin vd., 2015: 231) iken 2020 yılında yüzde 10,5 düzeyine kadar gerilemiştir. Bu oranın 2010-2020 dönemi ortalaması yüzde 16 düzeyindedir. Öte yandan 1995-2002 döneminde (yıllık ortalama olarak) yüzde 75,9 düzeyine kadar yükselmiş olan imalat sanayinde kapasite kullanım oranının halen aynı düzeylerde kaldığı, 2020 yılındaki yüzde 75,8 olan oran ile görülmektedir. Bu

veriler, hiç kuşkusuz, imalat sanayisini geliştirmeyi amaçlayan yeni bir politik yaklaşıma ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Yapılması gereken şey, bu alanda başarılı olmuş ülkelerin deneyimlerini dikkate alarak “yenilik” temelli sanayileşme politikalarına yönelmektir.

6.4. AR-GE Faaliyetlerinin Yetersizliği

Yukarıda betimlemeye çalışılan nedenler ile bağlantılı olarak ele alınacak bir diğer neden, Türkiye'nin AR-GE (araştırma-geliştirme) faaliyetlerine yeterince önem atfetmiyor olmasıdır. Bir başka ifade ile Ar-Ge faaliyetlerindeki yetersizliğin temel nedenlerinden biri, bir önceki başlıkta ele alınan imalat sanayinin yeterli düzeyde geliştirilemeyeşinden kaynaklı ortaya çıktığı görülmektedir. Zira AR-GE faaliyetleri, ülkenin sürdürülebilir bir büyüme yolu inşa ederek orta gelir tuzağından kurtulmasını mümkün kılan unsurlardan biridir. Nitekim Griffith ve diğerleri (2004) ile Sadraoui ve Zina (2009) tarafından yapılan ekonometrik çalışmalar, AR-GE harcamaları ile büyüme arasında doğru yönlü ve güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Korkmaz, 2010: 3321-3322).

Bu değerlendirmeler temelinde Türkiye için inceleme yapıldığında durumun pek de iç açıcı olmadığı görülmektedir. Çünkü AR-GE harcamalarının gayrisafı yurtiçi hâsılaya oranı son derece düşüktür. 2019 yılı itibarıyla sadece yüzde 1,06 (TÜİK) düzeyindedir. Son yıllarda bir miktar artış kaydedilmiş olmakla birlikte, ulaşılan bu düzeyin olması gerekenin bir hayli altında olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim iktisadi yapısı itibarıyla Türkiye'ye benzetilen ve üst orta gelir tuzağından kurtulmayı başarmış bir ülke olarak Güney Kore'ye baktığımızda şunu görüyoruz: Bu ülkede yapılan AR-GE harcamalarının gayrisafı yurtiçi hâsılaya oranı, 2000 yılında yüzde 2,2 düzeyinde iken 2018 yılında ikiye katlanarak yüzde 4,9 düzeyine yükselmiştir. Almanya, Fransa başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde de benzer bir durum söz konusudur. Söz konusu oran bu ülkelerde yüzde 3'ün üzerinde seyretmektedir.

7. Orta Gelir Tuzağından Çıkış Önerileri

Ülkelerin orta gelir tuzağından çıkmasına yardımcı olabilecek ve bu süreçte uygulanabilecek olan en önemli stratejilerden birisi ulusal tasarruf oranlarında artışı desteklemektir. Literatür incelendiğinde tasarruf davranışlarına ve teorik temellere yönelik, Keynes tarafından geliştirilen “mutlak gelir teorisi” (1936), Modigliani tarafından geliştirilen “yaşam boyu gelir teorisi” (1966, 1970), Friedman tarafından geliştirilen “sürekli gelir teorisi” (1957) ve son olarak Duesenberry'nin geliştirdiği “nispi gelir hipotezi” (1949) değerlendirilmesi gereken yaklaşımlardır (Yıldız, 2015: 159).

Bu teorilerden Keynes'in ileri sürdüğü “mutlak gelir teorisi” ile marjinal tüketim eğiliminin seyri açıklanmaktadır. Marjinal tüketim eğiliminin yüksek olduğu durumlarda, ekonomide içsel veya dışsal gelir artışları ortaya çıkmakta ve dolayısıyla gelir seviyesinde de artışın olacağı kabul edilmektedir (Ceritoğlu, 2013: 1). Dolayısıyla tüketim, harcanabilir gelire bağlı olmakta ve harcanabilir gelir artışı, tüketimdeki artıştan (marjinal tüketim eğilimi) büyük olarak gerçekleşmektedir. Tüketimdeki artışın gelir seviyesindeki artıştan düşük olması, tasarrufların artmasına da yardımcı olmaktadır.

Aslında orta gelir tuzağından çıkış için izlenecek politikalar birçok maddeye indirgenemeyecek kadar karmaşık ve zorlu bir yapıya sahip olmaktadır. Öncelikle piyasa ile devlet arasında etkileşimin ve yapısal değişimin meydana gelmiş olması gerekmektedir. Belirtilen bu dönüşüm ise sanayide daha nitelikli mallar üretilmesi ile sağlanmalıdır. Dolayısıyla artan sanayi üretimi ile ülkenin büyümesi ve hızla kalkınması desteklenmektedir. Ayrıca ekonomideki gelişmeler ile beraber hukuk devletinin inşa edilmesi ve bu alanda iyileştirmelerin yapılması da kurumları güçlendirmektedir (Öz ve Göde, 2015: 81).

Sürdürülebilir ekonomik büyüme hedeflerini gerçekleştirmek isteyen ülkelerden çoğunun 1990'lı yıllarda Ar-Ge çalışmalarına başladığı ve bu doğrultuda ele alınan yatırımlar ile öncelikle bilim alanı olmak üzere, teknoloji ve sanayi alanında da ciddi girişimlerin yapıldığı, dolayısıyla ihracattaki artış ile beraber gelişmiş ülke statüsüne ulaşıldığı ve yüksek gelirli ülkelerde olduğu gibi kişi başına düşen gelir seviyesinin de artırıldığı görülmektedir. Bu açıklamalar ışığında orta gelir tuzağına takılan ve bu süreçte zorlanan gelişmekte olan ve düşük gelirli ülkelerin, ekonomik büyüme önünde sorun teşkil eden nitelikli eğitimin, Ar-Ge ve inovasyonun gelişimi yönünde ağırlık vermesi, katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi ve ekonomik büyüme hızlarını sürdürülebilir bir seviyeye getirmesi gerekmektedir (Yıldız, 2015: 160).

Genellikle geleneksel büyüme teorilerinin iktisadi büyüme ve kalkınma temeline dayalı incelenen öğeler; doğal kaynaklardan, sermaye birikiminden, işgücündeki artıştan, girişimcilikten, kurumsal faktörlerden, teknolojik gelişme ve ticaretten oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle doğal kaynaklar dışında ele alınan diğer tüm öğelerin insan yapısına bağlı olarak hareket etmesine rağmen beşerî sermaye etkisinin ihmal edildiği görülmektedir (Koç, 2013: 242). Ayrıca sadece fiziksel bir sermaye birikimi ile büyümenin sürdürülemeyeceği ve sermaye birikimi önünde engel teşkil eden en önemli konunun da azalan getiri oranlarının olduğu vurgulanmaktadır. Ancak beşerî sermaye, uzun dönemde artan getiri sağlamaktadır. Özellikle bu süreçte eğitim ve sağlık yatırımlarındaki artış ile işgücü verimliliği doğrudan etkilenerek yükselmekte ve istenilen sürdürülebilir ekonomik büyüme için önemli katkılar yapılmaktadır (Yeldan, 2012: 23).

Ülkenin ekonomik büyümesinde etkili olan demografi, doğal kaynak arzı ve tasarruf oranları gibi faktörler, bazı durumlarda büyüme önündeki engel veya kısıtlama özelliği de taşımaktadır. Bu süreçte üretim faktörlerinin sürekli artırılması bile olumlu sonuç almak için yeterli olmamakta ve ölçeğe göre azalan getiri ile ekonomik büyüme kısıtlanmaktadır (Serdaroğlu, 2013: 1). Dolayısıyla verimliliğin sağlanması için sürdürülebilir büyüme esas öge statüsündedir. Ayrıca verimlilik artışı, bir ülkenin uzun dönemdeki büyüme performansını da belirleyen en önemli etkenlerden birisini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda toplam faktör verimliliği (TFV) büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında öncelikli temel göstergelerden biri olarak kullanılmaktadır. Ayrıca toplam faktör verimliliği, hem ülkeler arasında ortaya çıkan büyüme farklılıklarının nedenlerini açıklamaya yardımcı olmakta hem de büyümenin itici bir gücü olarak üretim faktörlerinden hangisinin daha etkin kullanıldığını belirlemektedir (Vergil ve Abasız, 2008: 160).

Orta gelir tuzağını önlemenin önemli yollarından birisi kalkınma sürecini destekleyen yeni stratejilerin oluşturulması ve dolayısıyla ihracatı canlandırmak için piyasada nüfuz edebilecek olan yeni ürünlerin geliştirilmesidir. Ayrıca bazı ülkeler bu süreçte orta sınıfı genişletmek adına iç talebi artırma yollarına yönelebilir, böylelikle büyümeyi destekleyecek yüksek kalitede ürünleri kazandırma yolunu tercih edebilir. Ancak bu aşamada kilit nokta ucuz işçiliğe dayalı büyüme stratejilerinden katma değeri yüksek ürün ve yenilik stratejilerine kayabilmektir. Politika yapıcıları girişimcilik ve inovasyona yönelik nitelikli iş gücü ve bilgi ağlarının faydalarından yararlanmayı hedefleyen yapısal dönüşümleri hayata geçirmelidir. Orta ve yükseköğretimde eğitim sistemine ilişkin olarak nitelikli iş gücü ve profesyonelleri yetiştirmeye dönük reformlar hızla uygulamaya konulmalıdır. Bu takdirde modern hizmet ve imalat sanayiinde yüksek katma değerli ürünlerin üretimini gerçekleştirebilecek altyapı sağlanmış olacaktır.

Son olarak Dünya Bankası tarafından 2012 yılında Çin ekonomisi özelinde hazırlanan rapora göre orta gelir tuzağından çıkmaya yönelik dikkate alınması gereken politikaları ve önerileri tüm ülke ekonomileri çerçevesinde özetlemek mümkündür. Raporda belirtilen bu öneriler şöyle sıralanabilir (World Bank, 2013: 18-22):

- En etkin gelir artışını sağlamak için piyasadaki güçlerin dolayısıyla hükümet ve özel sektörün üstlenmesi gereken roller detaylı olarak belirlenmelidir.
- Üretim sürecinin küresel Ar-Ge ağları ile uyumlu, teknolojik gelişmeleri takip eden ve pazar güçleri ile paralel ilerleyen sürdürülebilir büyüme ile desteklenmelidir.
- Üretimini geliştirmesi için inovasyon ve yaratıcılık hem desteklenmeli hem de güçlendirilmelidir.
- Toplumun her bireyine birçok yönden (eğitim, sağlık, iş vb.) fırsat eşitliği sağlanmalıdır.
- Toplumsal değerlere ve yüksek ahlaki standartlara uyumlu, hukukun üstünlüğünü benimseyen bir piyasa ile kişilere gerekli değerlerin verileceği teminat altında tutulmalıdır.
- Ekonomi ve sosyal alanlarda diğer ülkeler ile uyumlu ve yararlı ilişkiler geliştirilmelidir.
- Ekonomik dalgalanmalardan etkilenmeyecek, sürdürülebilir bir mali sistem inşa edilmelidir.
- Beşerî sermayeye önem verilmeli ve insan gücü potansiyeli desteklenmelidir.

8. Sonuç

Orta gelir tuzağı, ülkelerin orta gelir seviyesine yakalandıktan sonra uzun süre bu gelir seviyesinde takılıp kalmaları ve bir üst düzeydeki gelir seviyesine ulaşamamaları olarak ifade edilmektedir. Türkiye orta gelir seviyesine 1950'li yıllarda yakalanmış ve yaklaşık elli yıl bu seviyede takılıp kalmıştır. 2004 yılı itibariyle yüksek orta gelir seviyesine ulaşan Türkiye'nin aynı süreci yaşamaması için ilk etapta teknolojik atılımlara ihtiyaç vardır. Benzer problemi yaşayan ülkeler inovasyon sayesinde bu süreci atlatmış ve ekonomileri ivme

kazanmıştır. Türkiye'nin orta gelir seviyesinde takılıp kalmadan ve yüksek gelirli ülkeler gurubuna ideal bir sürede girebilmesi için iki temel amacın hedeflenmesi ve gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçların ilki kısa vadede ideal büyüme oranlarının yakalanması için çalışmak ve ikincisi ise uzun vadede gerçekleştirilen büyümenin sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Bu doğrultuda hedeflere ulaşmak, cari açığın azaltılması ve büyüme modelinin varlığı ile gerçekleştirilebilir. Türkiye ekonomisinde büyüme temel hedefimiz olmalıyken cari açık sorununu da göz ardı etmememiz gerekmektedir. Ekonomik büyümenin ithalata dayalı bir büyüme olması nedeniyle büyümek çabasına giren Türkiye, sürekli cari açık vermektedir.

Günümüzde bir ülkenin ithalat seviyesi, o ülkenin rekabet gücünü de ortaya çıkaran bir gösterge niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla teknoloji alanındaki gelişmeler ve yabancı yatırımların da desteklenmesi ile ithalat yoğunluğunun bir şekilde kontrol altına alınarak kullanılması gerekmektedir. İhracatta izlenilecek politikalarda ise öncelikle üretimde karşılaştırmalı üstünlüklerin mevcut olduğu sektörlerle doğru yönelim desteklenmeli ve böylelikle verimli sonuçların elde edilmesi sağlanmalıdır. Bu nedenle ihracat payı, ülkelerin ihmal etmemesi gereken önemli bir pozisyon olmakla beraber, günümüzün küresel ekonomik koşulları ile belirsizlikleri göz önünde tutulduğunda, iç talepten kaynaklı büyümenin desteklenmesi elzemdir. Büyüme sürecinde güçlü iç talep ile hem dış yatırımlar tetiklenmeli hem de üretim faktörlerinde daha avantajlı bir durum meydana getirilmelidir.

Kişi başı gelirin artırılması yönünde gerekli adımların atılması gerekmektedir. Kişi başına gelirin arttırılabilmesi için o ekonominin içinde bulunduğu ihtiyaca uygun girişimleri yapması, dolayısıyla yapısal reformların öncelikle ele alınması gerekmektedir. Bu durum büyümeden gelişmeye geçiş aşamasıdır. Ekonomi büyüebilir ama büyüme kalitesi yüksek nitelikte olmazsa aynı büyüme gelişmeye dönüşmemektedir. Bu dönüşümü sağlayacak şey yapısal reformlardır. Bu reformlar yalnızca ekonomiyle ilgili değildir. Eğitimde bilimsel kalite artışının sağlanmasından yargı bağımsızlığına, ifade özgürlüğünün desteklenmesinden vergi sisteminin adil bir yapıya kavuşturulmasına kadar pek çok konu yapısal reformların kapsamı içindedir.

Bu doğrultuda Türkiye'de sürdürülebilir bir büyümenin sağlanması için, yüksek oranda gerçekleşen rekabet gücünün desteklenmesi gerekmektedir. Ayrıca hem iç pazarı geliştirerek hem de dünya pazarlarına ihracatı teşvik ederek, cari açık sorununa çözüm bulacak ve cari açığı azaltacak üretim politikalarının benimsenmesine önem verilmelidir.

Kaynaklar

- Agenor, P., Canuto, O. and Jelenic, M. (2012). Avoiding Middle-Income Growth Trap. *The World Bank Economic Premise*, (98), 1-7.
- Alçın, S. ve Güner, B. (2015). Orta Gelir Tuzağı: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 37(1), 27-45.
- Aydın, M. K. (2017). Türkiye Ekonomisi: Bardağın Dolu Tarafına Bakmak. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (53), 1-26.
- Cai, F. (2012). Is There A "Middle-Income Trap"? *Theories, Experiences and Relevance To China. China & World Economy*, 20(1), 49-61.
- Ceritoğlu, E. (2013). *Household Expectations and Household Consumption Expenditures: The Case of Turkey*. T.C. Merkez Bankası.
- Çakmak, U. (2007). Kriz Modelleri Çerçevesinde Türkiye 2001 Finansal Krizinin Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 81 – 101.
- Çavuş, Z. (2014). *Orta Gelir Tuzağı: Türkiye Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi.
- Eğilmez, M. (16 Aralık 2012). Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye [Kendime Yazılar]. <http://www.mahfiegilmez.com/2012/12/orta-gelir-tuzag-ve-turkiye.html>, Erişim Tarihi: 05.04.2021.
- Eğilmez, M. (20 Aralık 2018). Orta Gelir Tuzağında Son Durum [Kendime Yazılar]. <http://www.mahfiegilmez.com/2018/12/orta-gelir-tuzagnda-son-durum.html>, Erişim Tarihi: 10.04.2021.
- Eichengreen, B., Park, D. and Shin, K. (2014), Growth Slowdown Redux. *Japan and The World Economy*, (32), 65-84.
- Eşiyok, B. A. (2012). Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu ve Nedenleri. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(569), 63-85.
- Felipe, J., Abdon, A. and Kumar, U. (2012). Tracking The Middle-Income Trap: What Is It, Who Is In It, And Why? *Levy Economics Institute*, 1-29.

- Gaytancıoğlu, S. (2010). Rasyonel Beklentiler Teorisi Çerçevesinde Türkiye’de 1994 Krizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 139-146.
- Gill, I. and Kharas, H. (2007). An East Asian Renaissance: Ideas For Economic Growth. World Bank, Washington DC.
- Kharas, H. and Kohli, H. (2011). What is the middle income trap, why do countries fall into it, and how can it be avoided? *Global Journal of Emerging Market Economies*, 3(3), 281-289.
- Koç, A. (2013). Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Maliye Dergisi*, 165(2), 241-258.
- Korkmaz, S. (2016). *Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye Ekonomisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi.
- Korkmaz, S. (2010). Türkiye’de Ar-Ge yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin VAR Modeli ile Analizi. *Journal of Yasar University*, 20(5), 3320-3330.
- Larson, G., Loayza, N. and Woolcock, M. (2016). The Middle-Income Trap: Myth Or Reality? *Research & Policy Briefs From the World Bank Malaysia Hub*, (1), 1-4.
- Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği (MÜSİAD). (2012). *Kalkınma Yolunda Yeni Eşik Orta Gelir Tuzağı*. Mavi Ofset Basım.
- Öz, E. ve Göde, B. (2015). Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye’nin Konumu. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 77-93.
- Serdaroğlu, T. (2013). Türkiye’de *Finansal Açıklık ve Toplam Faktör Verimliliği*. (Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi).
- Şahin, İ., Başer, K. ve Karanfil, M. (2015). Orta gelir tuzağı üzerine ampirik bir çalışma: Türkiye örneği (1980-2013). *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(2), 225-235.
- TCMB; https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket/collapse_18/5122/DataGroup/turkish/bie_odeayrsunum6/, Erişim Tarihi: 05.05.2021.
- Turanlı, R. (2000). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Bilim Teknik Yayınevi.
- TÜİK; <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=ar-ge>, Erişim Tarihi: 04.05.2021.
- Vergil, H. ve Abasız, T. (2008). Toplam Faktör Verimliliği, Hesaplanması ve Büyüme İlişkisi: Collins Bosworth Varyans Ayrıştırması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 160-188.
- Yeldan, E. (2012). Türkiye Ekonomisi İçin Beşerî Sermaye ve Bilgi Sermayesi Birikimine Dayalı Bir İçsel Büyüme Modeli. *Ekonomi-TEK-International Economics Journal*, 1(2), 21-60.
- Yeldan, E., Taşçı, K., Voyvoda, E. ve Özsan, M. E. (2013). *Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye? SİS CB Basımevi*.
- Yıldız, A. (2015). Orta Gelir Tuzağı ve Orta Gelir Tuzağından Çıkış Stratejileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 155-170.
- World Bank. (2013). China 2030, Building A Modern, Harmonious, And Creative High- Income Society. World Bank Development Research Center of the State Council, the People’s Republic of China, Washington DC.
- World Bank. <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-countryand-lending-groups>, Erişim Tarihi: 06.04.2021.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
